

ХОДИКО Ю. Є.,кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного права № 1
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

УДК 347.411

**ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ОБ'ЄКТА
ЗОВОВ'ЯЗАЛЬНОГО ПРАВОВІДНОШЕННЯ**

У статті автором розглядається питання правового режиму об'єкта зобов'язального правовідношення. Визначаються особливості правового режиму об'єкта в зобов'язальних правовідносинах. Вирішуються дискусійні питання, які виникають під час визначення правового режиму об'єкта зобов'язального правовідношення. Проаналізовано українське законодавство, наукові дослідження, зроблено ґрунтовні висновки, які мають як теоретичне, так і практичне значення щодо окресленого питання.

Ключові слова: об'єкт, правовий режим, об'єкт зобов'язального правовідношення, правовий режим об'єкта цивільного правовідношення, правовий режим об'єкта зобов'язального правовідношення.

В статье автором рассматривается вопрос правового режима объекта обязательственного правоотношения. Определяются особенности правового режима объекта в обязательственных правоотношениях. Решаются спорные вопросы, которые возникают при определении правового режима объекта обязательственного правоотношения. Проанализированы украинское законодательство, научные исследования, сделаны основательные выводы, которые имеют как теоретическое, так и практическое значение по очерченному вопросу.

Ключевые слова: объект, правовой режим, объект обязательственного правоотношения, правовой режим объекта гражданского правоотношения, правовой режим объекта обязательственного правоотношения.

In the article the author considers the question of the legal regime of object of the obligation relationship. The peculiarities of legal regime of the object in the obligation relationship are determined. Controversial issues arising in determining the legal regime of object of the obligation relationship are resolved. The Ukrainian legislation, scientific research are analyzed, thorough conclusions that have both theoretical and practical importance on this issue are drawn.

Key words: object, legal regime, object of the obligation relationship, legal regime of object of the civil relationship, legal regime of object of the obligation relationship.

Вступ. Для ефективного правового регулювання зобов'язальних правовідношень важливим є дослідження структури правового режиму об'єкта зобов'язального правовідношення, оскільки саме завдяки складникам правового режиму можна чітко зрозуміти механізм побудови правового регулювання зобов'язальних відносин, що виникають із приводу обороту матеріальних і нематеріальних благ.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження структури правового режиму об'єкта зобов'язального правовідношення на засадах наукової обґрунтованості та практичної доцільності.

Результати дослідження. Метою встановлення правового режиму об'єкта зобов'язального правовідношення є необхідність правового забезпечення переходу об'єктів цивільних правовідносин від одного суб'єкта до іншого. В основі порядку регулювання відносин зобов'язального характеру лежить інституціональний метод, завдяки якому реалізація інтересу кредитора в зобов'язанні досягається шляхом права вимоги до боржника вчинити певну дію на користь кредитора або утриматися від певної дії. Цей метод застосовується на підставі загальногалузевого методу юридичної рівності сторін [1, с. 39].

Тому якщо в речових правовідносинах уповноважена особа реалізує свій власний інтерес шляхом учинення власних активних дій щодо об'єкта, то в зобов'язальних уже акцент зміщується на право вимоги до зобов'язаної особи (боржника) вчинити певні дії на користь кредитора, завдяки яким особа кредитора отримує об'єкт зобов'язання. Фактично в зобов'язальному правовідношенні особа кредитора із трьох правомочностей реалізує одну як основну – право вимоги та «субсидіарно» – право на захист у разі невиконання або неналежного виконання боржником своїх обов'язків. Зважаючи на особливості методу та мети зобов'язального правовідношення, які покладені в основу правового режиму об'єкта зобов'язання, право на власні дії кредитора з приводу об'єкта зобов'язання як таке не реалізується.

Методом як основою, «правовим стрижнем» будь-якого правового режиму обумовлений правовий інструментарій, за допомогою якого забезпечується функціональний складник правового режиму об'єкта зобов'язального правовідношення.

Головним правовим інструментом правового режиму об'єкта зобов'язального правовідношення є, перш за все, сама конструкція зобов'язання. Зобов'язання наділяє учасників суб'єктивними правами та юридичними обов'язками, які також виступають правовими інструментами, завдяки яким сторони і досягають мети зобов'язального правовідношення. Кредиторові право вимоги надає можливість вимагати від боржника вчинення на його користь певних дій щодо об'єкта зобов'язання. Зі свого боку боржник зобов'язаний такі дії вчинити. Недарма ще римські юристи вказували, що сутність зобов'язання полягає не в тому, щоб зробити який-небудь предмет або сервітут нашим, а щоб зобов'язати іншого перед нами, щоб він дав що-небудь, або зробив, або надав [2, с. 203–204].

Також до не менш важливих правових інструментів, що забезпечують правовий режим об'єкта зобов'язального правовідношення, належить цивільно-правовий договір. ЦК України в ст. 626 розглядає його як юридичний факт, як одну із підстав виникнення зобов'язального правовідношення. Договір можна зарахувати до інструментів саморегулювання в цивільному праві, що дає можливість самостійно сторонам визначити правовий режим об'єкта в цивільно-правовому обороті шляхом узяття на себе учасниками за власною волею суб'єктивних прав та юридичних обов'язків. Як зазначала З.В. Ромовська, «закон перестає вважатися істиною в останній інстанції, оскільки сторони мають право відступити від його положень, коригуючи його відповідно до своїх інтересів» [3, с. 42]. Договір як певний програмно-координаційний правовий засіб у своєму змісті містить певну програму поведінки його сторін. Одна з особливостей зазначеної програми полягає в тому, що, на відміну від абстрактних моделей (приписів) закону (звернених до невизначеного, неконкретизованого кола осіб) щодо характеру і форм поведінки уповноваженої та зобов'язаної осіб, договірна програма завжди конкретна. Ця програма також визначає настільки ж конкретних осіб в певних умовах часу і простору [4, с. 179]. Свобода суб'єктів на впорядкованість відносин у договірному порядку щодо певного об'єкта цивільних правовідносин, на який встановлюється договірний правовий режим, не є безмежною та обмежується у випадках, прямо вказаних про це в актах цивільного законодавства (ст. 4 ЦК України), а також у разі, якщо обов'язковість для сторін положень актів цивільного законодавства впливає з їхнього змісту або із суті відносин між сторонами (абз. 2 ч. 3 ст. 6 ЦК України).

У межах зобов'язальних правовідносин особливого значення набуває такий правовий інструментарій правового режиму об'єкта зобов'язального правовідношення, як способи забезпечення виконання зобов'язання. Метою таких інструментів є захист прав кредитора у разі неналежного виконання боржником основного зобов'язання. Такий захист реалізується завдяки компенсаторній функції, що є природною для способів забезпечення виконання зобов'язання. Сутність останньої полягає в тому, що у разі невиконання чи виконання неналежним чином боржником основного зобов'язання кредитор за основним зобов'язанням має право компенсувати – «заповнити майнову прогалину», що виникнула у кредитора, завдяки об'єкту забезпечувального зобов'язання. Компенсаторність способів забезпечення виконання зобов'язання забезпечує збереження (не погіршення) майнового становища кредитора.

У науковій літературі залишається дискусійним питання сфери застосування способів забезпечення виконання зобов'язання як інструмента в зобов'язальних правовідносинах [5, с. 55–71]. З одного боку, більшість науковців, досліджуючи вказану проблематику способів забезпечення виконання зобов'язання, сходиться в тому, що останні можуть застосовуватися лише до зобов'язань, які виникають на підставі договору, і не можуть застосовуватися до зобов'язань недоговірної характеру. Та й на практиці випадків застосування способів забезпечення виконання зобов'язання до недоговірних зобов'язань не трапляється. З іншого боку, якщо дивитися на цю проблему в законодавчому аспекті, то положення про способи забезпечення містяться в гл. 49 «Способи забезпечення виконання зобов'язання», яка належить до розд. I кн. V «Загальні положення про зобов'язання», що вказує на можливість застосування способів забезпечення як до договірних, так і до недоговірних зобов'язань. Проте, зважаючи на правову природу недоговірних зобов'язань і регулювання останніх виключно в імперативному законодавчому порядку, застосування способів забезпечення є можливим, якщо це прямо буде передбачено щодо окремого недоговірного зобов'язання. Якщо ж уявити ситуацію, коли виконання недоговірного зобов'язання буде забезпечене шляхом укладення договору про забезпечення виконання, то в цьому разі це вже буде договірне регулювання.

До інструментів, що забезпечують правовий режим об'єкта зобов'язального правовідношення, можна також зарахувати зобов'язальні способи захисту. Характерними особливостями вказаного інструментарію є те, що вони мають відносний характер і застосовуються до конкретно визначеної особи в зобов'язанні. Зобов'язальні способи захисту можуть бути як універсальні, які застосовуються не лише в зобов'язальних правовідносинах (наприклад, відшкодування шкоди), так і ті, що характерні лише для правовідносин зобов'язального характеру. До зобов'язальних способів захисту можна зарахувати, зокрема, такі, як виконання боржником обов'язку в натурі, зміна умов договору, розірвання договору тощо. Спеціальні зобов'язальні способи захисту, зважаючи на особливості певного виду зобов'язального правовідношення, можуть визначатися спеціальними законодавчими положеннями. Зокрема, у разі продажу покупцю товару неналежної якості (ст. 708 ЦК України) вимагати від продавця або виготовлювача безоплатного усунення недоліків товару або відшкодування витрат, здійснених покупцем чи третьою особою, на їх виправлення тощо. Наявність такого інструментарію правового режиму об'єкта зобов'язального правовідношення, як договір, надає можливість сторонам у договорі самостійно визначати спеціальні засоби захисту прав, беручи до уваги природу та особливості того чи іншого договірного зобов'язального правовідношення.

Особливості функціонування правового режиму об'єкта зобов'язального правовідношення забезпечується завдяки специфічним принципам зобов'язального права. Вони є невід'ємною частиною засад цивільного права, посідають особливе місце в системі принципів права, виступають «проміжною ланкою» між галузевими принципами цивільного права та іншими нормами, які регулюють відносини, що виникають з окремих видів зобов'язань [6, с. 15–16]. Система принципів інституту зобов'язального права має ієрархічний характер з огляду на складну структуру інституту зобов'язань. Принципи зобов'язального права можна класифікувати на загальні та спеціальні. Загальні – це ті, що є основоположними

для регулювання всього інституту зобов'язального права. Спеціальні – це ті, що визначають особливості окремої групи зобов'язальних правовідносин, зокрема принципи сфери договірних зобов'язань і недоговірних зобов'язань.

До загальних принципів правового режиму об'єкта цивільного правовідношення треба віднести принципи, що стосуються виконання зобов'язання, зокрема принцип належного виконання та принцип реального виконання зобов'язання (виконання в натурі). Зокрема, А.А. Волос до принципів зобов'язального права також зараховує захист слабкої сторони в зобов'язанні, стабільність зобов'язання, захист прав кредитора, захист боржника, еквівалентність тощо [6, с. 9].

До спеціальних принципів сфери зобов'язальних відносин, що виникають на підставі договору, треба віднести принцип свободи договору (ст. 3, 627 ЦК України), який є основоположним не тільки для договірних зобов'язань, але й для всього цивільного права. Варто зазначити, що вказаний принцип є не тільки фундаментальним принципом цивільного права, інституту зобов'язальних правовідносин, але й найбільш яскравим втіленням методу диспозитивності – рівності учасників цивільних правовідносин. До спеціальних принципів, зокрема із зобов'язань із відшкодування шкоди, що проглядаються в основних притаманних йому ідеях, С.Н. Приступа зараховує принцип генерального делікту та повного відшкодування завданої шкоди тощо [7, с. 721].

Загальні положення як елемент правового режиму об'єкта зобов'язального правовідношення знайшли своє відображення в розд. I кн. V ЦК України, який так і називається «Загальні положення про зобов'язання». Загальні положення про зобов'язання визначають поняття зобов'язання, що дає можливість визначити правовий механізм зобов'язання як інструмент правового режиму об'єкта зобов'язального правовідношення. Також загальні положення визначають правовий статус суб'єктів зобов'язального правовідношення, порядок їх заміни, підстави припинення зобов'язання, правові наслідки порушення зобов'язання, відповідальність за порушення зобов'язання. Окрема увага приділяється способам забезпечення виконання як інструментам захисту майнових інтересів кредитора. Варто зазначити, що способам забезпечення виконання зобов'язання присвячено не тільки окремі глави, що визначають правовий режим того чи іншого способу забезпечення, але й загальні положення про способи забезпечення виконання зобов'язання. Це пов'язано з тим, що той перелік способів забезпечення, який визначений у ЦК України, не є вичерпним, і за спеціальним законодавством або за домовленістю сторін у договорі сторони мають можливість передбачити інші способи забезпечення виконання зобов'язання.

Незважаючи на те, що «Загальні положення про зобов'язання» мають загальний характер і повинні розповсюджувати свою дію на всі види зобов'язальних правовідносин, сьогодні є спірним застосування деяких загальних положень. Зокрема, це стосується застосування ст. 625 ЦК України «Відповідальність за порушення грошового зобов'язання» до недоговірних зобов'язань (зокрема, деліктних). У різні часи позиція вищої судової інстанції з вказаного питання змінювалася, проте варто погодитися з Великою Палатою Верховного Суду, яка у своїй постанові зазначила, що ст. 625 ЦК України розміщена у розд. I «Загальні положення про зобов'язання» кн. V ЦК України. Тож приписи розд. I кн. V ЦК України поширюються як на договірні зобов'язання (підрозд. 1 розд. III кн. V ЦК України), так і на недоговірні (деліктні) зобов'язання (підрозд. 2 розд. III кн. V ЦК України). Отже, у ст. 625 ЦК України визначено загальні правила відповідальності за порушення будь-якого грошового зобов'язання незалежно від підстав його виникнення. Приписи цієї статті поширюються на всі види грошових зобов'язань, якщо інше не передбачено договором або спеціальними нормами закону, який регулює, зокрема, окремі види зобов'язань [8].

З огляду на те, що сфера регулювання інституту зобов'язального права є досить значною, ЦК України в кн. V виділяє дві великі групи зобов'язань залежно від підстави виникнення: договірні та недоговірні. Це дає право говорити про існування в межах інституту зобов'язального права двох правових режимів – договірної та недоговірної, в рамках яких формуються правові режими окремих різновидів договірних і недоговірних зобов'язань.

зань (наприклад, правовий режим договору купівлі-продажу (гл. 54 ЦК України), правий режим зобов'язань із рятування здоров'я та життя фізичної особи, майна фізичної або юридичної особи (гл. 80 ЦК України).

Ці два правові режими в межах правового режиму об'єкта зобов'язального правовідношення дещо різняться між собою. Зокрема, підставою виникнення договірної правового режиму є договір, а недоговірних зобов'язань – юридичні факти, що не є договором, але з якими закон пов'язує виникнення зобов'язання. Зважаючи на правову природу договору як правового інструменту, формування правового режиму забезпечується завдяки як диспозитивним нормам, так і імперативним. У свою чергу, для правового режиму недоговірних зобов'язань правові норми характеризуються імперативністю тощо.

Висновки. Отже, правовий режим об'єкта зобов'язального правовідношення в рамках правового режиму об'єкта цивільного правовідношення має свою специфіку, що виявляється в методі регулювання, принципах, правових засобах і загальних положеннях. У свою чергу, це дає можливість вирізняти сферу порядку регулювання об'єкта зобов'язального правовідношення поміж інших у рамках регулювання відносин, які охоплюються предметом цивільного права.

Список використаних джерел:

1. Егоров Н.Д. Гражданско-правовое регулирование общественных отношений: единство и дифференциация. Л.: Издательство Ленинградского университета. 1988. 176 с.
2. Римское частное право: учебник / Под ред. проф. И.Б. Новицкого и проф. И.С. Перетерского. М.: ИД «Юриспруденция», 2008. 464 с.
3. Ромовська З.В. Проблеми загальної теорії права у проекті ЦК України. Кодифікація приватного (цивільного) права України / За ред. проф. А. Довгерта. К., 2000.
4. Красавчиков О.А. Гражданско-правовой договор: понятие, содержание и функции. Антология уральской цивилистики. 1925–1989: сборник статей. М.: «Статут», 2001. С. 166–182.
5. Пучковська І.Й. Теоретичні проблеми забезпечення зобов'язань: монографія. Харків: «Право», 2017. 472 с.
6. Волос А.А. Принципы обязательственного права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 – «Гражд. право; предпринимат. право; семей. право; междунар. частн. Право»; Федеральное государственное бюджетное образовательное учреждение высшего профессионального образования «Саратовская государственная юридическая академия». Саратов, 2015. 30 с.
7. Приступа С.Н. Відшкодування шкоди (Гл. 69). Цивільне право: підручник: у 2 т. / В.І. Борисова (кер. авт. кол.), Л.М. Баранова, Т.І. Бегова та ін.; за ред. В.І. Борисової, І.В. Спасибо-Фатєєвої, В.Л. Яроцького. Х.: «Право», 2011. Т. 2. 816 с.
8. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 16 травня 2018 р. у справі № 686/21962/15-ц. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74838873>.

